

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2005
FORFATTER:	Helga Steffensen
TITEL:	Bramdrupdam Vandværk I/S – og vand med mere.
KORT RESUME:	Bygningen af vandværket i 1933.

BRAMDRUPDAM VANDVÆRK I/S – OG VAND MED MERE!

AF HELGA STEFFENSEN

DET FØRSTE VANDVÆRK

Nogle interesserede borgere i Bramdrupdam drøftede først i 1930'erne, om det ikke snart var på tide, at der blev opført et vandværk i byen. Mange hjem og handelsvirksomheder ønskede sig indlagt vand, og der var flere, der også kunne tænke sig et selvskyllende toilet, selv om det medførte udgift til septiktank.

Karetmager Hammer Petersen, der boede lige nord for kroen i Bramdrupdam, var villig til at sælge et stykke jord til vandværket, hvis undersøgelser viste, at vandet var egnet.

Amtets geologer krævede, at der blev foretaget prøveboringer på grunden. Efter tilfredsstillende boringer og undersøgelser af tryk og vandkvalitet fik initiativkredsen tilladelse til at begynde byggeriet af vandværket i 1933.

Entreprisen med pumper, rør, boringer m.v. lå hos firmaet M. Seest i Aarhus, Niels Brødsgaard lavede snedkerarbejdet (12 dage á 3 kr.), og murerarbejdet tog Hans Jakob Hansens firma sig af. Hele anlægssummen var på 22.596 kr., som man kunne få som et banklån.

Initiativkredsen lavede en tegningsliste, og 60 familier skrev sig på denne liste. Man skulle betale 30 kr. årligt for den 1. hane, 5 kr. for den 2. og de følgende haner. WC ville koste 5 kr. Kroejer Aksel Christensen tegnede kroen for 2 stk. WC. Da tegningsrunden

var færdig, var der 15, der ville have WC tilsluttet.

Harte-Bramdrup Sogneråd med formanden Jacob Jacobsen gav tilladelse til byggeriet med det krav, at der skulle placeres brandhaner i henhold til lov nr. 174 af 1926. I 1934 var byggeriet og ledningsnettet færdigt, og vandværket kunne sættes i gang.

Vandværkets bestyrelse bestod af:

Repræsentant John Jensen Hundevadt, formand

Købmand Th. G. Hansen, kasserer

Murermester Hans J. Hansen

Gårdejer Knud Knudsen

Skrædder Johannes Jensen

Bankkasserer Karl Bødker var revisor.

Desværre er den første protokol bortkommet – derfor er navnene hentet fra andre kilder.

Karetmager Hammer Petersen blev vandmester og skulle jævnlig rense filtrene. Senere blev chauffør Henry Hoffmann vandmester.

Vandværket kom godt fra start, men bestyrelsen måtte allerede i 1935 tage stilling til brugernes betaling også for havevanding. For vanding med håndslange skulle der betales 3 kr. pr. år, og 11 aftagere meldte sig. Ville man vande med "selvvandingsapparat", var prisen 6 kr. årligt.

Under sidste del af 2. verdenskrig havde

Bramdrupdams første vandværk ved Barberbakken. Foto Helga Steffensen.

den tyske besættelsesmagt beslaglagt Forsamlingshuset og en del af kroen. De havde et ret stort vandforbrug og blev pålagt at betale en rimelig høj pris, som de også erlagde.

Efter krigen begyndte der at komme gang i parcelhusbyggeriet, og flere blev tilsluttet vandværket. Man betalte stadig pr. hane, og det var nemt at lade vandhanen løbe, når man skulle vande sine grøntsager eller bruge vand til andre ting. Det faldt flere for brystet, og vandværket satte vandmålere op hos kun-

derne. Mellem 18. juni og 18. september 1960 fik 327 borgere sat målere op, og nu kunne man også se, om der var svind, et hul eller lignende på ledningssystemet. I 1954 var Vandværket blevet renoveret pga. slitage.

I 1963 frøs vandrørene på de nye veje, Nytoft og Grydhøj. Niveauet for lægning af vandrørene var naturligvis beregnet, men ved færdiggørelsen af vejene blev der gravet mere jord af end beregnet, så rørene ikke lå langt nok nede til at undgå frost. Beboerne fik vand i jungler – kørt ud af mælkehandler Viggo Johansen.

DET ANDET VANDVÆRK

I de år kunne det første vandværk ikke klare efterspørgslen mere. Der blev bygget flere huse i flere områder, og vandværksbestyrelsen projekterede et nyt vandværk ved Sønderholmsvej, efter at "Vand-Schmidt" fra Christiansfeld havde foretaget prøveboringer der.

Man købte i 1964 et stykke jord af Bramdrup Skytteforening, og i 1966 stod det andet vandværk færdigt. I 1967 kunne man også forsyne beboerne ud af Gl. Donsvej med vand og påtage sig levering til husstandene i Dons. I 1968 kom så Julianelyst-udstyknin-gen. Sønderholm Vandværk blev udvidet og ombygget i 1974.

I 1977 fik vandværket en sag med Kolding Kommune, kaldet "Golfbanesagen". Kolding Kommune ejede og stod for driften af de grønne plæner, og brugte giftstoffer til at bekæmpe ukrudt med lige oven på vandværkets reservoir. De to parter enedes om at lave en ny boring og delte udgifterne. Både i kommuner, amt og på landbasis blev man herefter mere påpasselige med at bruge pesticider

til grønne områder af hensyn til grundvandedets renhed.

Den 25. februar 1984 kunne man fejre

Du danske vand – med al din magt,
vi synger din pris i dag.
Man “flove” ting om dig har sagt,
din “gavn” er en anden sag.
I vin vi ofte skåler,
men vand vi bedre tåler.
Og vinen består jo
: da også tildels af vand :

Vi er til jubilæums “hik”,
halvtreds år er gået hen,
da Bramdrupdam sit vandværk fik,
vi kom for at fejre den.
Og når vi her nu snakker,
bestyrelsen vi takker,
I ofrer mange timer
: og snakker nok mest om vand :

Til daglig er der sikkert tre,
som står om vores vandværk vagt,
Det er nok H.H. og vor sme’
med Laurits som overmagt.
Når de har slidt med skidtet,
og tøjet er “besmittet”,
så går de hjem til konen
: og vasker sig så i vand :

Når det er varmt, vi tar til havs
hvad skal vi så bade i?
Ska’ vi ha’ kaffe i vor mavs’
Hvad ska’ vi så ha deri?
Hvis vi ska’ tænder børste?
Og koen ej må tørste?
Og går der ild i huset?
: så ska’ vi da bruge vand :

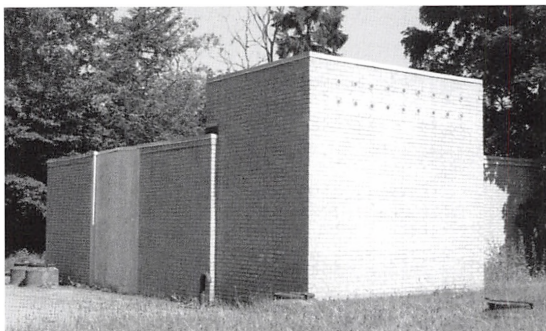
Vandværkets 50-års jubilæum med en fest,
hvortil følgende sang var digtet af Harald
Jessen på melodien til “Du danske mand”:

Det største skib, der bæres frem,
det bæres jo kun af vand.
Vi bruger vand i vores hjem
i hele det danske land.
I politik man lover,
og store ord man vover,
men talen som de holder,
: består næsten kun af “vand” :

Hvad laves sne og is mon a’?
og hele den danske strand?
Hvad ska’ vor blomsterpotte ha’
og planter i Danmarks land?
Hvis I ej vil ha’ ørken,
vi skal bekæmpe tørken.
Vort middel det er bare
: at bruge en masse vand :

Vort vand det vil fordampe lidt
så dannes det til en sky,
så bliv’der torden, men så skidt
så får vi vort vand på ny.
Det er en genbrugsvare,
så vi det ej skal spare,
vi skal blot altid værne
: beskytte vort rene vand :

Vi håber at vort vandværk må
bestå her i mange år.
Og kvaliteten ej forgå,
når vandet vi fra jer får.
Vort glas vi her vil hæve
men vand vi ej vil kræve,
; et leve vil vi råbe,
: for vandværket i vor by :

Bramdrupdams andet og tredje vandværk henholdsvis ved Sønderholm og på Petersmindevej 4. Foto Helga Steffensen.

DET TREDJE VANDVÆRK

Bestyrelsen tænkte stadig fremefter. I 1994 blev der indviet et nyt vandværk ved Petersminde til 4 mill. kr. Det første vandværk ved "Barberstien" blev lukket, Sønderholm-vandværket blev renoveret, og borerne dér går nu 77 m ned.

Bramdrup Vandværk I/S forsyner nu også hele Kokholmområdet med vand. Vi ejer stadig vort eget vandværk, og det skyldes bl.a., at mange har taget en tørn i vandværkets bestyrelse.

Formændene har været:

J. J. Hundevadt 1933-1940

Sigfred Petersen 1940-1943

Anton Hansen 1943-1953

J. Larsen 1953-1958

Karl Bødker 1958-1961

K. E. Krautwald 1961-63

Erik Mogensen 1963-1964

J.A. Brødsgaard 1964-1976

Laurids Nielsen 1976-2004

Gunnar List 2004

Andre bestyrelsesmedlemmer: Mikael Kristensen, Laurids Andersen, Jacob Jacobsen, Børge Bohnsen, Hans Vad, Knud Erik Reddersen, Anders Nielsen, Hans Petersen, Erik Høyer, Knud Niemann, Børge Eriksen m.fl.

H. H. Nielsen var vandværksbestyrer fra 1974 til 1997, og Søren Borg har været det siden 1997.

Nogle oplysninger vedrørende vandværket på Petersmindevej 4, Bramdrupdam:

Der er på nuværende tidspunkt fem grundvandsboringer, alle omkring 50 meter dybe. Hver af borerne har en kapacitet på ca. 40.000 liter vand i timen. Der kan pumpes fem millioner liter vand op af jorden i døgnet.

På vandværket er der fire rentvandspumper til forsyning af forbrugerne. De kan levere ca. 4 millioner liter vand i døgnet til de 1990 ejendomme, der leveres vand til. Under dette vandværk er der en rentvandsbeholder, som rummer 500.000 liter.

Drikkevandet kører i et lukket system, således at ingen mennesker har været i kontakt med vandet, før det løber ud af vandhænen hos forbrugeren. Der er i vandværkets styretavler indkoblet et alarmsystem, således at der hurtigt kan gribes ind, såfremt der sker et udfald af pumper og lignende.

Der er ingen filtre som på et traditionelt værk. Vandet pumpes ned i boringen med et lille ekstra indhold af rent ilt. Nede i jorden

bliver vandet filtreret og renses, pumpes efter en kort tid op igen og sendes i rørsystemet ud til vandværkets forbrugere.

Der bruges for øjeblikket en million liter vand i døgnet, men det er naturligvis ret så ujævnt fordelt. I nattetimerne går forbruget ned til 6000 liter vand i timen, hvorimod det flere gange om dagen er på omkring 90.000 liter i timen.

I Bramdrupdam er forbrugerne gode til at spare på vand – der leveres i gennemsnit kun 109 liter vand pr. døgn pr. person i 2005.

BRØNDE OG PUMPER

Drikkevand hentede man før i tiden ved kilder, bække og åer. Landsbyer blev bygget på steder, hvor man vidste, der kunne hentes vand op af jorden.

At "sætte en brønd", dvs. grave og sætte sten i siden af brønden, var et hårdt og farligt arbejde. Man forbedrede de primitive brønde med en vinde – en cylindrisk valse, hvorom tovet til spanden var oprullet, eller med en vippestang. Senere fik man rørpumper af træ og derefter pumper af støbejern.

Vedligeholdelsen var ofte dårlig, og forurening almindelig. Ved gårde og huse var brøndene dårligt tildækkede, så skyllevand og affaldsstoffer fra dyr og mennesker fandt vej ned til brøndvandet, som så blev "forurennet", som vi siger nu. Det varede flere århundreder, før man forstod, at mange sygdomme skyldtes vandet i forurenede brønde.

Pumpemager Peder Quist fra Skærup satte en brønd på skolen i Skærup for 8 Rigsdaler, 3 Mark og 8 Skilling sølv i 1839. Måske er det hans slægtning, brøndgraver og pumpemager Quist, der i begyndelsen af 1900-tallet

Øverst pumpemager Quist og hustru, ca. 1914. Nederst pige ved vandposten på Bøgelund, ca. 1907.

boede på hjørnet af Vejlevej og Ndr. Fælledvej lige før Bramdrupdam. Han kunne "vise vand" og "sætte brønden". Han holdt en y-formet pilekvist med begge hænder og gik langsomt over arealet. Var der vand, bøjede pilen sig kraftigt. Pumpen fremstillede han meget nøjagtigt af en kraftig, lige træstamme, hvori pumperøret gik.

På "Landbomuseet", Brødsgaard i Harte kan ses et sådant pumperør. Det ses også på et fotografi fra "Bøgelund". På Forskolen

på Bramdrupvej var der til op i 1940erne en træpumpe med en støbt rende, så skolebørnene kunne drikke vand i pauserne.

Helt op til 1950erne bar man i landområder stadig vand ind til køkkenet i spande. Fra 1930erne har en jernvask i køkkenbordet med afløb ud af muren til en rende eller et sivedræn været en almindelig lettelse for husmoderen.

Når en gammel vandpumpe i en brønd ikke mere skulle bruges, skulle brønden sikres med opfyldning efter kommunens anvisning for at undgå forurening af grundvandet.

AFLEDNING AF VAND – KLOAKKER OG RENSNINGSANLÆG

Langs alle veje var der helt op i 1960erne grøfter, og kun ved overkørsler var der en bro af sten eller senere med et rør lagt under til at lede overfladevandet videre. Både i landsbyer og fra gårdene løb affaldsvand urensset ud i render og grøfter til damme eller til bække og åer.

Menneskets nødtørftsrester blev et større problem. Før træløkkummet brugte man at sætte sig ved et dige eller et hegn eller i grebningen i stalden. Lokumsspanden blev tømt i et gravet hul et sted i urtehaven eller smidt på møddingen.

Johannes Jensen på Telefoncentralen i Bramdrupdam havde i 1920erne gravet en kule bag udhuset og støbt siderne i den. Ovenpå lagde han et todelt trælåg. I kulen kom grenaffald, køkkenaffald osv., og når kulen var fuld, bestilte Johannes en vognmand til at komme og hente affaldet. Det skulle bæres op af kulen og ligge parat til vognmanden ude ved vejen.

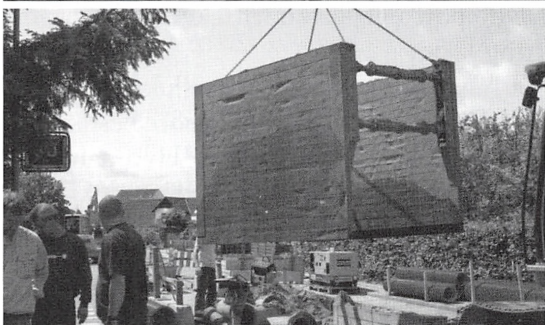
Bagest i haven gravede han en lang rende, og så begyndte han fra den ene ende med at hælde lokumsspandens indhold ned der og slog lidt jord på. Når renden var brugt, blev der gravet en ny rende. Først i 1943-44 fik de septiktank, badeværelse med toilet og centralvarme på Telefoncentralen!

I 1893 havde 24 af landets købstæder kloakker, men de fleste var dårligt planlagte og udførte. I havnebyer løb affaldsvandet lige ud i havneudløbet. I 1884 fik man de første vandklosetter i Nakskov, og i de følgende år fik København og andre byer det også.

I 1930erne kom der ønsker fra borgere i Bramdrupdam om at kunne indrette selvskyllende WC'er, når man nu kunne få indlagt vandværksvand i huse og gårde. Den første løsning på afledning af brugt vand blev septiktank og sivebrønd. I 1961-63 begyndte man at lægge kloakrør i Vejlevej og Bramdrupvej. Ved byggemodning af de nyere boligområder blev forsyningsmæssige forhold som vandstik til grunden, afledning af vand, el og telefon udført inden salg af parceller. Arbejdet udførtes i overensstemmelse med Vejle Amts regionsplaner.

Bramdrupdams rensningsanlæg ved Påbyvej klarede mekanisk rensning af affaldsvandet fra 1963 til ca. 1980. Anlægget blev passet af vejmand Radovitz. I 1980 krævede sundhedsmyndighederne, at alt affaldsvand både skulle renses mekanisk og biologisk. Bramdrupdams kloakker blev derfor tilsluttet Koldings kloaknet, og kloakvandet føres nu til rensning på Centralrenseanlægget ved Agtrup.

På en række lokaliteter i Bramdrupdam er der dannet overløbssøer, som tager en stor del af overfladevandet. "Søerne" ned mod

Øverst: Jordarbejdet til en ny overløbssø ved Lilballe er færdigt, august 2005. I midten og nederst: Renovering af kloaksystemet på Bramdrupvej, sommeren 2003. Kranen løfter arbejdsboksen til nyt felt. Fotos Helga Steffensen.

Troldhedestien og ved Kokholm er sådanne vandområder, som også har betydning for dyre- og insektlivet. Også mange mindre gamle og nye vandhuller tager overfladevand.

DRÆNING

I sidste del af 1800-tallet og langt ind i 1900-årene blev der lagt mange drænrør i jorden på landbrugsejendomme, for at man kunne aflede overflødig vand, så jorden bedre kunne dyrkes. Vandet ledtes til gravede grøfter, til kær, søer og åer.

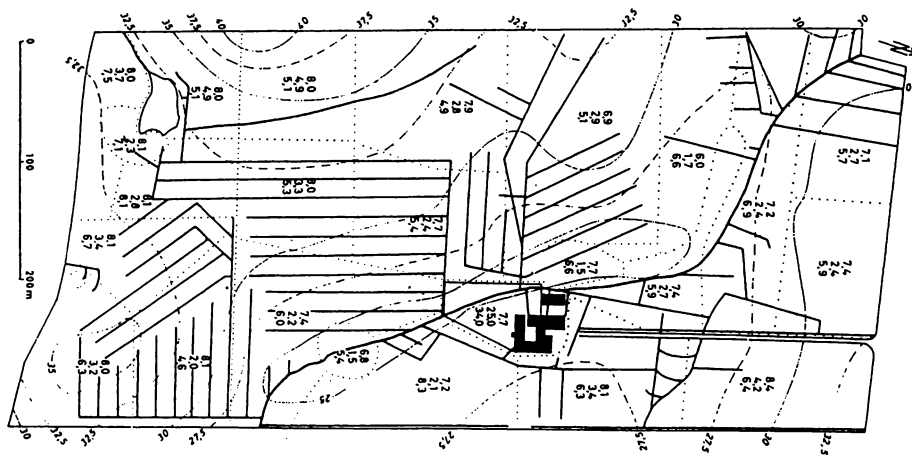
Endnu længere tilbage i tiden gravede bonden grøfter og lagde små marksten i bunden eller lagde grene ned som fasciner og dækkede grøften til igen. Stendrænet ledte så vandet væk fra marken nogle år, indtil det sandede til. Så måtte bonden grave grøften op og lægge drænet ned igen. I 1900-tallet kunne man søge Hedeselskabet om tilskud til dræning og afdrage resten over en 10-års periode. Ved husene lagde man "omfangsdræn" for at lede overfladevand til fasciner eller kloak, så kældrene og murene kunne holdes tørre.

Dræns mestre og kloakmestre har dels drænet og gravet brønde til septiktanke og dels medvirket ved det senere kloakarbejde. Peter Juul fra Surkær og Jens Petersen fra Påbyvej var begge dræns mestre. De udskiftede mange af de gamle tynde drænrør til 4-tommer rør, og senere kom så kloakarbejdet til. Murermester Chr. Thomsen var tilsynsførende for afledning af vand.

DAGRENOVATION – FORBRÆNDING

I byerne havde man slamkister, der skulle tømmes, køkkenaffald gik i høns og grise, natmændene kom og tømte latrintønder. I 1893 havde 26 købstæder fået transportable skarnsbeholdere til de mange etageejendomme, og der blev anlagt lossepladser.

Eksempel på drænrørsnet fra Møn. Fra *Dagligliv i Danmark VIII* s.317.

Både i by og på land gik alt, der kunne brændes, i komfur og kakkellovn. Gårdene i Bramdrup klarede selv affaldet, og husenes beboere gravede aske og andet "ikke brændbart" ned i hindbærstykket! Større brændbare ting blev brændt af i sandgraven ved Gl. Stationsvej til Sct. Hans. Jernmanden kom en gang om året og hentede metalaffald.

I Bramdrupdam fik vi skraldespande med låg, lavet af zink, som omkring 1970 blev tømt hver 14. dag, og affaldet kørt til losseplads. Senere fik vi affaldssække af papir i stativer, og sækkene blev afhentet og kørt til kommunens affaldsforbrændingsanlæg. I marts 2005 tog borgmester Per Bødker Andersen det første spadestik til en udbygning af affaldsforbrændingsanlægget på Bronzevej til "Europas mest moderne fjervarmeproducerende affaldsforbrændingsanlæg".

BRANDSLUKNING

Lige nord for karetmager Berthelsens hus og

vest for det daværende forsamlingshus lå byens sprøjtehus. Det var simpelt bygget og havde port i begge ender. Det lå der til omkring 1950.

I huset opbevaredes brandslukningsmateriellet, men hvad har det mon bestået af? Hvem havde ansvaret for det? Hvordan samledes man for at hjælpe med at slukke en brand? Hvor fik man vand fra?

Bysprøjten havde man i det lille aflåste hus. Sprøjten blev betjent af 2-4 mand, en var strålemester (ofte smeden), andre formede kæde fra brandstedet til dam, spande gik fra hånd til hånd. Eller man kørte vand til branden i kar og tønder, senere i metalspande og jungere. Ofte var branden så fremskreden, før brandslukningsmateriellet nåede frem, at man kun kunne begrænse ilden og redde, hvad der var muligt.

I en lang periode fra 1950erne til 1970erne var skorstensfejermester Dahl brandfoged. Han var også sognefoged. Ved brande blev der ringet rundt til alle de frivillige

hjælpere i brandværnet, og man skulle ufortøvet begive sig til brandstedet. Ved huse på landet var der måske kun brønden til at hente vand fra. Andre steder var der gadekær, branddam, smededam og måske en bæk.

Brandhanerne fra 1934 var en stor forbedring i brandslukningsarbejdet. Da brand- og redningsfirmaet Falck i 1927 oprettede en station i Kolding, kunne hjælp rekvireres derfra mod betaling. I 1956 var der 1628 indbyggere i Harte-Bramdrup kommune, og sognerådet indgik aftale med Falck om assistance ved brande. Der skulle betales 80 øre pr. indbygger pr. år. I 1967 indgik kommunen den sidste aftale med Falck, der gjaldt fra 1. april 1968 til 1. april 1970. Den 1. april 1970 blev kommunen del af Kolding Storkommune og gik ind under de fælles aftaler for assistance fra Falck. Det lokale brandberedskab blev nedlagt først i 1970-erne – og nu i 2005 behøver vi kun at kalde 112 for at melde om brand. Myndighederne skal jævnligt holde brandtilsyn.

I 1943 slog lyn ned i "Kringsgaard" under et voldsomt tordenvejr, og strømmen gik overalt. Det siges, at "æ lille-smej" så, at det røg derovre, og han strøg af sted på cykel mod Kolding for at få alarmeret brandværnet. Hjælperne fik lagt slanger ud til smededammen, som hurtigt blev tømt. Man havde også lagt slanger ned i "Rønnings" mose. Dernede lå træ-aljeholderen i den tørre sommer for ikke at blive utæt til efterårsarbejdet. En af brandfolkene sprang op på den – og kom til at stå i vand til halsen. Branden blev begrænset til udlængerne, og stuehuset blev reddet. Opbygningen gik hurtigt, og i 1944 kunne bygningerne tages i brug igen.

BRANDØVELSER

Søren Clausen på Gl. Stationsvej var med til at lede brandøvelser under krigen. I 1950-erne og 60erne opbyggedes et bedre brandberedskab. Mejeriet indgik også i beredskabet. Der stod en pumpe, der skulle ses efter og afprøves mindst én gang om året. Mejerist Vad var blandt andre med i beredskabet. En af de større opgaver var at slukke og efterslukke en voldsom brand i spånsiloen på "Typidan" på Gl.Donsvej i 1960erne.

I 1950erne blev der hvert år indkaldt til brandøvelse. Det var Laurids Nielsen, der indkaldte hjælpemandskab, som ofte blev brugt ved efterslukning af brande – altså brandvægter, og man blev tilkaldt fra Kolding. Hjælpemandskabet fik et honorar eller en timeløn, når de hjalp til, og når de blev indkaldt til øvelse. Når man fik indkaldelsen, gjaldt det om at få hjelmen med og skynde sig til mødestedet. Kom man først, fik man ekstra timebetaling.

Det gjorde "Pibe-Niels", Niels Jørgensen fra "Ankersminde", også ved et udkald til Vejlevej 302, Shell-tanken. Men da han så hørte brandbilerne, kørte han lidt længere for ikke at være den, der måske skulle gå ind i flammerne som den første! Der var gået ild i den ene ende af sprøjtemalerværkstedet, men ilden blev hurtigt slukket!

KILDER:

Axel Steensberg: *Dagligliv i Danmark i 1982*.
Svend Aage Hansen og Ingrid Hansen; *Dansk Socialhistorie*. 1980.
Vejle Amt: *Vandområdeplan 2001-2013*.
Kolding Kommune: *Affaldsplan 2001-2013*.
Bramdrup Vandværks arkiv.